RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 11 | april 2012

Nieuwe kansen Verspreidingsonderzoek

Koekoekgedrag bij zandhagedis

Weeralen uit de oude doos

Besmette vroedmeesterpadden

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Meetnet Beek- en Poldervissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Knoflookpad (Foto: Jelger Herder)

Redactie
Edo Goverse (NEM Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (NEM Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (NEM Meetnet Beek- en Poldervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee
Anton van Beek
Arjan van der Lugt
Arnold van Rijsewijk
Arthur de Bruin
Cees Vermeer
DWHC
Frans Hagedoorn
Geurt Wolsink
Han Duinker
Harold van der Ploeg
Jaap Tromp
Mare Nynke
Mark Fonds
Paul van Hoof
Robin Kraaij
Rolf van Leeningen
Tim van Leeuwen
Wendy BachKolling

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C019440
FSC www.fsc.org

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Ten Brink - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel
4 Groene paddenvlieg gevonden bij vroedmeesterpad
5 Merels eten kleine watersalamanders
6 Nieuwe werkplek, nieuwe kansen
6 Smakelijk eendje
7 Super coole levendbarende hagedis
8 Veel Europese zoetwatervissen met uitsterven bedreigd
8 Uit de oude doos
9 Mijn verhaal als schooljongen ... en de weeraal
9 Gedicht: Paddentrek, De gewone pad
10 Adders en handschoenen
11 Hygiënisch het veld in
12 De laatste loodjes wegen het zwaarst
16 Innovatief databeheer bij adderpopulatie-onderzoek (Mantingerveld)
17 Koekoekgedrag bij zandhagedis?
18 RAVON Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland
19 Wees alert op amfibieënsterfte
20 Hygiënisch het veld in
20 Portret van een exoot: de bruine dwergmeerval
22 Schmallenbergvirus en wilde dieren
22 Hemelvaartweekend voorjaar 2012
22 Activiteitenoverzicht
23 Contactpersonen
24 In the spotlight

redactioneel

7

12

18

22

Eens in de zoveel tijd komen er ontwikkelingen die een vakgebied op zijn kop zetten. Het was eind september 2009. Ik was met een aantal RAVON collega's op het SEH congres in de Turkse badplaats Kusadasi, het grootste Europese congres op het gebied van reptielen en amfibieën. Waar in Nederland de herfst reeds was ingetreden was het in Turkije nog prachtig nazomer weer waardoor we tijdens de excursies nog menig reptiel en amfibie tegenkwamen. Het programma aan lezingen was gevarieerd en aantrekkelijk. Uit heel Europa kwamen de bekendste herpetologen hun verhaal vertellen. Er was echter één verhaal dat er duidelijk uitsprong: de lezing van Prof. Dr. Claude Miaud.
Hij vertelde ons over een spectaculaire nieuwe inventarisatiemethode: environmental DNA. Elk organisme dat in het water leeft laat daarin DNA achter. Door het simpelweg verzamelen van watermonsters en deze in het lab te analyseren op de aanwezigheid van DNA van de doelsoort, in hun studie de Amerikaanse brulkikker, kan het voorkomen van een soort worden aangetoond. Uit de eerste resultaten bleek dat de methode zeer nauwkeurig is en een veel hogere trefkans heeft dan traditionele onderzoeksmethoden zoals zichtwaarnemingen en schepnetvangsten. Met behulp van environmental DNA werd aangetoond dat de brulkikkers in veel meer wateren aanwezig waren dan voorheen gedacht werd.

Direct zagen we de enorme potentie van deze methode voor het opsporen van onze "eigen soorten" en dan met name de lastig te detecteren soorten zoals knoflookpad en grote modderkruiper. We hielden contact met de Fransen en volgden de ontwikkelingen op de voet. Begin 2011 werd vanuit de Franse onderzoeksgroep Spygen opgericht, een onderzoeksbureau dat zich richt op het ontwikkelen van toepassingen van environmental DNA en het analyseren van monsters. Dit bood ons kansen om gezamenlijk de methode voor nieuwe soorten te ontwikkelen en voor het eerst in Nederland toe te passen. Vanuit het NEM Meetnet Beek- en Poldervissen hebben we in 2011 een pilot studie uitgevoerd waarbij de methode succesvol is ontwikkeld en getest voor de grote modderkruiper. De trefkans bleek maar liefst 87,5% te zijn bij een 20 minuten inspanning!
Inmiddels kunnen we de methode voor een aantal soorten toepassen. RAVON ontwikkelt deze nu gezamenlijk met Spygen en andere PGO's voor meer soorten. Hierdoor hebben we een middel in handen gekregen om onze soorten nog beter in kaart te kunnen brengen. Ook kunnen we invasieve exoten reeds in een vroeg stadium signaleren, wat grote voordelen biedt bij een eventuele bestrijding omdat de aantallen dan nog laag zijn.

We zien deze methode vooral als een prachtige aanvulling op het geweldige werk dat de honderden RAVON vrijwilligers jaarlijks leveren. Met environmental DNA kunnen we straks, samen met de vrijwilligers, de laatste hiaten in het verspreidingsbeeld van soorten in kaart brengen. Met environmental DNA kunnen grote gebieden of een groot aantal poelen snel en efficiënt gescreend worden op het voorkomen van soorten waarna de vrijwilligers met deze informatie gericht op pad kunnen gaan.
Uiteindelijk zal deze methode bijdragen aan een grotere kennis over het voorkomen en de verspreiding van soorten en daarmee aan ons gezamenlijke doel: het beschermen en behouden van de Nederlandse reptielen, amfibieën en vissen.

Jelger Herder

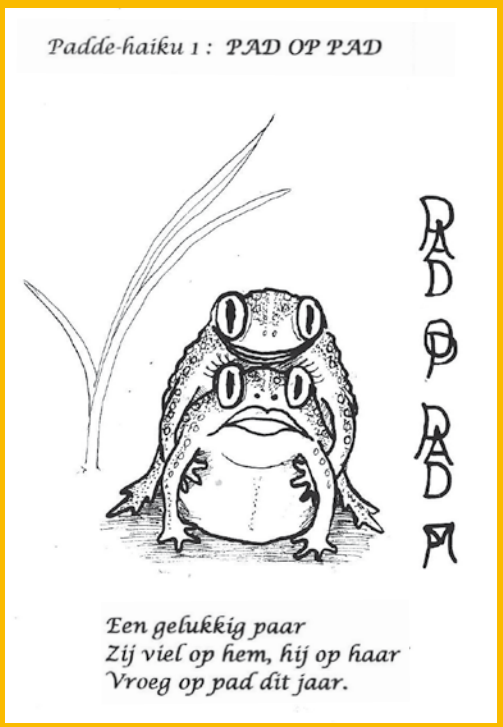
Groene paddenvlieg gevonden bij vroedmeesterpad

Tijdens een wandeling nabij Simpelveld vonden Frans Abels, Gerrit Kolenbrander, Tim van Leeuwen en Robin Kraaij een vroedmeesterpad (*Alytes obstetricans*) met een *Lucilia bufonivora* besmetting. Deze vliegensoort legt haar eitjes op een pad en de larven eten de pad van binnen steeds verder op, waarbij ze beginnen aan de neusgaten en uiteindelijk de hersenen bereiken. De pad overleefd dit niet. Nadat de pad overleden is wordt de rest van de zachte delen opgegeten door de larven. Bij het diertje dat wij vonden was de besmetting duidelijk al ver gevorderd, de foto is daarom ook redelijk confronterend maar laat wel goed het gevolg van een besmetting met deze parasiet zien.
De groene paddenvlieg, zoals de *Lucilia bufonivora* in het Nederlands heet, parasiteert vooral op *Bufo bufo*. Zoals met deze bijzondere waarneming wordt aangetoond blijft het daar echter niet bij en worden ook andere amfibieën slachtoffer. Besmetting van de vroedmeesterpad bewijst dan ook meteen dat de Latijnse naam die *Bufo*-eter betekend, wat ruimer genomen mag worden.

Robin Kraaij en Tim van Leeuwen

(Foto Robin Kraaij)

Deze haiku's zijn gemaakt door Mark Fonds.

Merels eten kleine watersalamanders

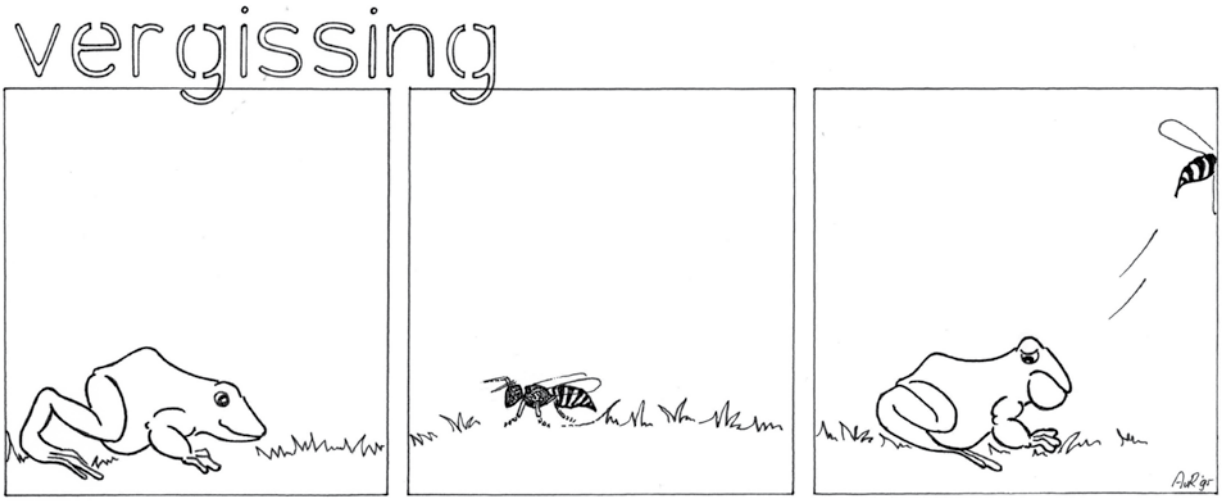
Zo'n zeven jaar geleden was ik als vrijwilliger begonnen met het monitoren van amfibieën in een aantal poelen in de duinen. Pas toen kreeg ik ineens in de gaten dat er ook kleine watersalamanders in mijn eigen tuinvijvertje leefden. Vergezeld van een paar bruine kikkers en een gewone pad.
Twee jaar geleden lag er ineens een dode salamander, zonder kop, op de oever van het vijvertje. Ik dacht dat de dader misschien een kraai of een ekster was geweest. Totdat ik vorig jaar toevallig zag dat een merel een salamander uit de vijver pikte. Door hem steeds maar te pikken en heen en weer te gooien, ging 'ie uiteindelijk in z'n geheel naar binnen. Ik had nooit gedacht dat een merel zulke grote prooien at.
Ik dacht dat ik iets unieks had gezien, maar zag het dat seizoen nog zo'n vijftal keren gebeuren. En het was niet steeds dezelfde merel, want ik heb het zowel een vrouwtje als een mannetje zien doen. Bij navraag bij RAVON, bleek vaker een waarneming gedaan te zijn dat een merel een salamander opat. Een paar salamanders heb ik kunnen redden door de merel voorzichtig te verdrijven, die zijn prooi, zeer onwillig, pas prijs gaf als ik heel dicht naderde. Eén keer vloog ie er mee weg.
In het begin van dit seizoen, zag ik weer een merel met een salamander in de weer. Dit keer heb ik hem niet weggejaagd van zijn prooi, maar heb ik er een foto van gemaakt. Daarbij voelde ik mezelf eigenlijk wel medeplichtig aan zijn ondergang. Ik heb, tegen mijn gevoel van medeleven in, toch maar besloten de merels verder hun gang te laten gaan. Voor zowel de merels als de salamanders behoort mijn tuinvijvertje tot hun habitat. Het enige wat ik nog zou kunnen doen is het laten groeien van meer algen en planten in het vijvertje...

Han Duinker

(Foto's: Han Duinker)

Cartoon: Arnold van Rijsewijk

Nieuwe werkplek, nieuwe kansen

Eind november sloot de vestiging van het Zoölogisch Museum Amsterdam (ZMA) aan de Mauritskade 57 definitief haar deuren. Van oudsher was de Werkgroep Monitoring van RAVON hier gevestigd: half verscholen in het Oosterpark, op steenworp afstand van Artis, met vrij parkeren en gezellig midden in de stad was dit de welhaast ideale werkplek voor een hoofdstedelijk bioloog.

Lange geschiedenis

Begin jaren negentig van de vorige eeuw bedachten en ontwikkelden Annie Zuiderwijk en Gerard Smit het Meetnet Reptielen dat in 1994 officieel van start ging. Aangezien Annie een werkplek op het ZMA had, werd het ZMA de thuisbasis van de Werkgroep Monitoring van RAVON. In de jaren daarna werden achtereenvolgens Axel Groenveld, Ingo Jansse, Edo Goverse en Hielke Praagman aangesteld als medewerkers bij de meetnetten, want inmiddels was in 1997 ook het Meetnet Amfibieën gelanceerd.

Andere tijden

Het waren andere tijden in die beginjaren: het kantoor in Nijmegen bestond slechts uit Raymond Creemers en Jeroen van Delft en de werknemers van RAVON waren dus op de vingers van een hand te tellen! Dat is inmiddels wel anders want RAVON heeft inmiddels liefst 27 werknemers op de loonlijst staan en is daarmee een van de grotere PGO's. Wat niet veranderd is zijn de werkzaamheden want de Amsterdamse RAVONners houden zich nog altijd voornamelijk bezig met monitoring, hoewel zij als projectleiders tegenwoordig ook andere projecten uitvoeren.

Lekker rustig

Terwijl zich in Nijmegen een klein wonder voltrok, zo mag je de groei van 2 naar 25 werknemers wel noemen, en er twee keer verhuisd werd bleef het in Amsterdam lekker rustig: Annie ging met pensioen en Gerard bouwde zijn werkzaamheden voor de meetnetten af waardoor het kantoor in Amsterdam juist krimpte en alleen Edo Goverse en Ingo Janssen overbleven.

Geen verrassing

Niet lang na de eeuwwisseling ontvingen we de eerste signalen dat de UvA af wilde van het ZMA. In de daarop volgende tien jaar werd duidelijk dat werd ingezet op een fusie met Naturalis en enkele andere grote collecties tot een geheel nieuw instituut (NCB Naturalis) in Leiden, een van de grootste natuurhistorische collecties ter wereld. Een paar keer kregen we een definitieve verhuisdatum door die later weer werd herroepen maar begin 2011 werd duidelijk dat onze werkplek eind november 2011 echt zou gaan verdwijnen.

Science Park

Inmiddels hebben Edo en Ingo onderdak gevonden in het hypermoderne Science Park in de Watergraafsmeer. Daar delen zij een kamer met Cees Hof van NLBIF en zijn secretaresse Diana Antonius die beiden voorheen ook waren gehuisvest op het ZMA, een ons kent ons kamertje dus!
Belangrijke vooruitgang ten opzichte van de oude werkplek is het directe contact met studenten en UvA/IBED onderzoekers. Daarnaast biedt de samenwerking met IBED kansen voor (student)onderzoek en gezamenlijke projecten met IBED.

RAVON Werkgroep Monitoring

p/a IBED/UvA
Postbus 93501
1090 EA Amsterdam

Bezoekadres:
Science Park 904, kamer C4.169
1098 XH Amsterdam

Smakelijk eendje

Van een waarneemster uit het zuiden ontving RAVON de volgende observatie:

"Het was medio februari, net na de schaatspret. Ik had een oud brood over dat ik aan de vogels langs de Maas wilde voeren. Zodra je de eerste hand brood in het water gooit, vliegen de vogels die aan de andere kant van de Maas bij het dorp Blerick zitten naar de Venlose zijde. Binnen no time zwemmen en vliegen er grote aantallen vogels om je heen. Eenden, meerkoeten, verschillende soorten meeuwen en soms zwanen.
Het was die dag extreem koud en het water was zoals gewoonlijk niet bepaald helder. De eenden die in het water

Super coole levendbarende hagedis

Foto 1: 10 februari -12 Celsius

foto 2: 22 februari +7 Celsius

foto 3: 24 februari +10 Celsius

foto 4: 1 maart +10 Celsius
(Foto's: Lei Paulssen)

Het wordt algemeen aangenomen dat onze reptielen vorstvrij moeten overwinteren. Door de bank genomen is dat ook zo maar er zijn altijd uitzonderingen. De levendbarende hagedis is zo'n uitzondering.

Verschillende strategieën
Koudbloedige reptielen kennen twee verschillende strategieën om een koude winter door te komen:

- **supercooling:** hierbij blijven de lichaamsvloeistoffen vloeibaar, zelfs bij temperaturen onder nul
- **freeze tolerance:** hierbij kan een deel van de lichaamsvloeistoffen bevriezen zonder letale effecten.

De tot boven de poolcirkel levende levendbarende hagedis maakt gebruik van beide strategieën.

Overwinteren onder tegel
Onlangs ontvingen we uit Zuid-Limburg meerdere berichten met foto's van een levendbarende hagedis die overwinterde onder een tegel. Op 10 februari was het liefst -12 Celsius. Bij het optillen van de tegel bewoog dit ijskonijn zelfs nog een beetje. De dagen erna werd de plek goed in de gaten gehouden en telkens werd daarbij voorzichtig een foto vanuit dezelfde positie gemaakt. Zoals te zien is heeft de hagedis telkens een beetje bewogen en zit in een net iets andere pose.

dreven waren het brood aan het eten en opeens zag ik een soort bek in het water die heel snel een bruine eend naar binnen slokte. Ik bleef naar de plek kijken maar ik zag de eend daarna niet meer. Het gebeurde erg snel en in een vloeiende beweging. De eend had geen schijn van kans. Hap, weg eend! De overige eenden hadden nauwelijks iets in de gaten.
De bek die ik zag was nogal groot. De eend paste er in geheel in, maar ik zag geen tanden. Wel zag ik een soort voelsprieten, die er uit zagen als dikke stengels. Het meest opvallend vond ik de gestroomlijnde beweging waarmee het gebeurde. Er spatte nauwelijks water op. De buitenkant van de kop van de vis en de voelsprieten waren donker van kleur en de binnenkant van de mond had een lichte kleur. Het moet een meerval zijn geweest!"

(Foto: Jelger Herder)

Veel Europese zoetwatervissen met uitsterven bedreigd

Het gaat slecht met de zoetwatervissen in Europa. Dat blijkt uit de laatste editie van de Europese Rode Lijst van bedreigde planten- en dierensoorten die IUCN (International Union for Conservation of Nature) medio november 2011 heeft gepubliceerd. Naast zoetwatervissen zijn ook veel weekdieren zo zeer achteruit gegaan dat zij inmiddels met uitsterven worden bedreigd.

Voor de nieuwe Rode Lijst hebben wetenschappers van IUCN een belangrijk deel van de Europese flora en fauna bekeken. Het onderzoek naar ongeveer 6.000 soorten toont aan dat 37 procent van alle vissoorten in rivieren en meren in de gevarenzone zit. Zoetwatervissen hebben onder andere te lijden onder milieuvervuiling, overbevissing en het verlies van leefgebied. De verschillende soorten steur in Europa zitten in de hoogste gevarenzones, zo blijkt uit de studie.
Ook met weekdieren in zoetwater, zoals slakken en bepaalde soorten mossels, gaat het niet goed. Van deze dieren wordt 44 procent met uitsterven bedreigd. Voor bijna alle soorten bedreigde dieren, maar ook planten, geldt dat verlies van leefgebied een belangrijke oorzaak is.
Naast deze groepen dieren hebben de wetenschappers ook andere Europese soorten onderzocht. Uit de gegevens blijkt dat 23 procent van alle amfibieën, 19 procent van alle reptielen, 15 procent van alle zoogdieren en 13 procent van alle vogels in Europa met uitsterven bedreigd wordt.

Voor meer informatie over de Europese Rode Lijst 2011 kunt u contact opnemen met Marijn van der Pas, Coördinator Public Affairs and Communications van IUCN NL: marijn.vanderpas@iucn.nl

Noot van de redactie: Stichting RAVON werkt momenteel in opdracht van het ministerie van EL&I aan een nieuwe Nationale Rode Lijst voor Vissen. Deze zal naar verwachting in 2012 gereed zijn.

Uit de oude doos

Links: Reuze snoek uit Vinkeveen,
Rechts: Zalm gevangen in Doesburg

Heeft u ook leuke krantenartikeltjes uit de oude doos? Stuur ze in!

Reuze-snoek uit Vinkeveen

Bijna dertig pond woog de snoek van 120 centimeter, die de heer R. Mulder, kelner in het Hilton-Hotel in Amsterdam, gisteren ving in de Vinkeveense Plassen. De snoek blijft voorlopig op een blok in de vitrine van het koud buffet van het hotel te bezichtigen. Daarna zal hij de gasten worden geserveerd.

woensdag 18 november 1970 - HET PAROOL - pag. 3

zalm gevangen in Doesburg

Zalm gevangen. — Zaterdag deed één van de leden van de Doesburgse Hengel Vereniging een wel wat wonderlijke vangst. Geen oude schoen of een stuk roest, maar een zalm werd gevangen. Toen het Rijnwater nog niet door fabrieken werd vervuild, kwamen op bepaalde tijden zalmen in Rijn en Lek voor. Een groot aantal inwoners van het stadje Woudrichem had zo'n vijftig jaar geleden haar bestaan zelfs in de zalmvangst. Dat zalmen nu nog in ons rivierwater voorkomen is daar nu ook een bijzonderheid

Mijn verhaal als schooljongen … en de weeraal

Als schooljongen woonde ik in de jaren '60 in Boven-Hardinxveld aan een rivierdijk van de rivier de Beneden-Merwede. Als je dan uit school kwam was het omkleden, laarzen aan en dan zo snel mogelijk naar de rivier om vis te vangen. Dat was altijd spannend. Bij de plaats aangekomen liep je op een lange krib die nog maar voor minder dan de helft boven het water uitstak. Alles om je heen was nog nat en dus wist je dat het afgaand tij was. Aan de oostkant van de krib stond over een breedte van ca. 20 m nog 70 cm water dat langs de dijk in een klein haventje doorliep. Mijn doel was om daar naast de krib met de hand vissen te vangen. Als het water nog te hoog stond, had ik als alternatief hengelen op de krib.
Op een middag stroomde er nog circa 2 cm water op de zandplaat vanuit dat iets diepere haventje naar de rivier. Er kwamen allerlei vissen voorbij zoals tientallen glasaaltjes, botjes van 2 cm, riviergrondels, blankvoorns en toen opeens een kronkelende bijzondere vis waarvan ik de naam niet wist. Hij was langgerekt en rond met lengtestrepen en veel bekdraden. Later kwam er nog een tweede voorbij. Deze heb ik in een emmer mee naar huis genomen en mijn vader op de proef gesteld. "Hè joh, dat is een weeraal, een soort barometer". Ik heb deze weeraal in een aquarium gehad en die sprong er inderdaad uit als er ruw weer aankwam. Later kwam ik er achter dat hij officieel grote modderkruiper heet.

Jaap Tromp

Toevallig kreeg RAVON onlangs onderstaande melding van een lezer:
"Achter mijn huis in Hardinxveld-Giessendam ligt een 'troosteloos' ogende sloot, althans zo lijkt het. De sloot is beschoeid en is ongeveer 1.2 m diep waarvan een meter door rottend blad is opgevuld. Een groot deel van het jaar is het wateroppervlak volledig met kroos bedekt. In het zeer vroege voorjaar van 2011 was ik de sloot handmatig aan het baggeren. Daarbij kwam ik plotseling een grote modderkruiper tegen. Het dier was 25 cm groot. 's Zomers zie ik regelmatig langwerpige vissen wegschieten. Omdat er in de sloot verder uitsluitend driedoornige stekelbaars voorkomt, zijn dat waarschijnlijk ook grote modderkruipers". "Een prutslootje.....of toch niet?"

Paddentrek

De spanning is niet meer te houden
Man wil vrouw en vrouw wil man
Vrijen, sex, lichamelijkheid
Geen weg die dat tegen zal houden

Bunzing, kraai of autostroom
't Houdt ze niet van deze droom
In fantasie reeds liefgehad
In de praktijk …een platte pad

Geschreven door Mare Nynke voor Paddenwerkgroep De Refter te Ubbergen

De gewone pad

"Miskend vanwege zijn uiterlijk"
schrijft een zekere schrijver over de pad
in zijn schrijfsel genaamd
De Gedeprimeerde Kieviet

Maar al die daar genoemde wratten
wegen niet op tegen
die onwaarschijnlijk mooie prachtige
kastanjebruine ogen

Pad, mocht je ooit uitsterven
dan zal ik iedere mooie prinses
die ik tegen kom kussen
om je weer terug te krijgen

Frans Hagedoorn

Bijzondere paring, ziet u waarom? (Foto: Jelger Herder)

Adders en handschoenen

Sinds enkele jaren wordt er op het Mantingerveld populatie-onderzoek naar adders verricht. Adders worden daarbij gevangen om een foto van de kopschilden te maken. Zodoende kunnen zij individueel worden herkend. Bij vangst, zullen adders in de meeste gevallen een bijtpoging doen. Gedurende het onderzoek dat in 2007 startte, zijn twee soorten hand-schoenen gebruikt, namelijk lederen lashandschoenen en HexArmor handschoenen.

Lederen lashandschoen

De lederen lashandschoenen (rundnerfleder met splitleder kap) zijn bij Lasaulec gekocht. Voor de veiligheid gebruikten we altijd een dubbel paar, namelijk een dikke en een dunne nappa-lederen variant. De dunne handschoen werd dan in de dikke handschoen gestopt voor extra veiligheid. Van 2007 t/m 2008 zijn circa 100 adders met deze handschoenen gevangen. Hoewel we zelf nooit door de handschoen heen gebeten zijn hebben we meerdere keren gezien dat de giftanden het leer penetreerden. Daarnaast bleken het stugge handschoenen te zijn, waardoor je weinig gevoel hebt bij het hanteren van adders. Dit kan er toe leiden dat je greep harder of zachter was dan nodig.

HexArmor

Om veiliger te kunnen werken werd in 2008 een alternatief gezocht. Na een zoektocht op internet kwamen we in 2008 HexArmor type R8E 3180 handschoenen tegen. HexArmor handschoenen zijn opgebouwd uit drie pantserlagen van kunststof schildjes. Volgens de omschrijving en reviews op het internet zouden deze handschoenen in zeer hoge mate 'puncture resistant' zijn. Een nadeel is dat de aanschafkosten erg hoog zijn, ca. $200,- per paar (excl. verzend- en importkosten!). Ondanks dat bleek het geen verkeerde beslissing. Na enkele tests met injectienaalden waren we snel overtuigd dat deze handschoenen daadwerkelijk veel meer weerstand bieden dan de lederen lashandschoenen. Een ander zeer groot voordeel is de grotere mate van gevoel bij het

Harold en Cees tijdens hun adderonderzoek (Foto: Arjan van de Lugt)

HexArmor handschoen (Foto: Arjan van de Lugt)

Lederen handschoen (Foto: Geurt Wolsink)

hanteren van de adders (minder stress voor de adders). In 2011 kwam er een aangepaste versie van de HexArmor R8E 3180 handschoen welke wij ditmaal in Engeland bij snakeprofessional.com hebben besteld. De schildjes zijn bij deze variant iets groter. Bovendien hebben we de indruk dat ze wat soepeler zijn. Met ieder type hebben we inmiddels ruim 200 adders gehanteerd. De eerste HexArmor R8E hebben we gebruikt van 2008 tot en met 2010. De nieuwe HexArmor R8E 3180 handschoen hebben we in 2011 voor het eerst gebruikt. Een nadeel van HexArmor handschoenen is de geringe slijtvastheid. Op de palm en onderzijde vingers van de handschoenen zitten kleine siliconen puntjes die voor optimale grip zorgen. Echter, deze laag beschadigt gemakkelijk als ruwe objecten zoals stenen worden opgepakt.

Hoewel de HexArmor handschoen de hoogst mogelijke graad van bescherming biedt, moeten we wel vermelden dat het hanteren van gifslangen met handschoenen altijd een risico met zich meebrengt. We achten de kans erg gering dat een adder door de HexArmor handschoen heen zal bijten, maar een 100% garantie is er niet. Er staat dan ook duidelijk in het label van de handschoenen 'puncture resistant' en niet 'puncture proof'. Desaltniettemin zijn wij na al die jaren nog geen handschoen tegengekomen die betere bescherming biedt dan deze handschoenen.

Harold van der Ploeg & Cees Vermeer

Nawoord redactie:
Het oppakken van adders en andere slangen is alleen toegestaan met vergunning van de terreinbeheerder en een ontheffing van de Flora- en faunawet.

Hygiënisch het veld in

Het zal voor velen wennen zijn, maar het is helaas noodzakelijk: hygiënisch werken in het veld om de verspreiding van ziekteverwekkers voor amfibieën en vissen te voorkomen. De huidziekte chytridiomycose, veroorzaakt door de schimmel *Batrachochytrium dendrobatidis,* veroorzaakt wereldwijd massale sterfte onder amfibieën, ook in Europa. Deze schimmel is ook in Nederland aanwezig.

Eind 2010 is ranavirus in Nederland aangetoond. Er zijn verschillende ranavirussen. Ranavirussen kunnen massale sterfte veroorzaken in populaties vissen, amfibieën of reptielen. De uitbraken zijn meestal van korte duur en komen vooral voor rond de zomer. Ruim duizend groene kikkers en enkele kamsalamanders stierven in september 2010 in een vijver bij het bezoekerscentrum van Dwingelderveld.

Het is bij beide ziektes duidelijk dat de mens een belangrijke rol speelt als verspreider van de schimmel of van het virus. Om die reden kunnen activiteiten in het veld een potentieel risico vormen voor amfibieën. Eenvoudige desinfectiemaatregelen die kleding en veldmaterialen reinigen, zijn zeer effectief in het verminderen van de verspreiding van schimmels of virussen naar nu nog 'schone' gebieden.

RAVON heeft op de website een eenvoudig protocol staan waarin de preventieve maatregelen staan die u kunt nemen om ervoor te zorgen dat u geen ziektes verspreidt. Hier staan ze in het kort opgenoemd:

- Neem verschillende sets veldmaterialen mee (bijv. voor elke poel een nieuw/schoon net)
- Desinfecteer tussen locaties met 70% alcohol of met VirkonS
- Verplaats geen amfibieën, vissen of waterplanten

De laatste loodjes wegen het zwaarst

Stand van zaken van het verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2011

Jelger Herder

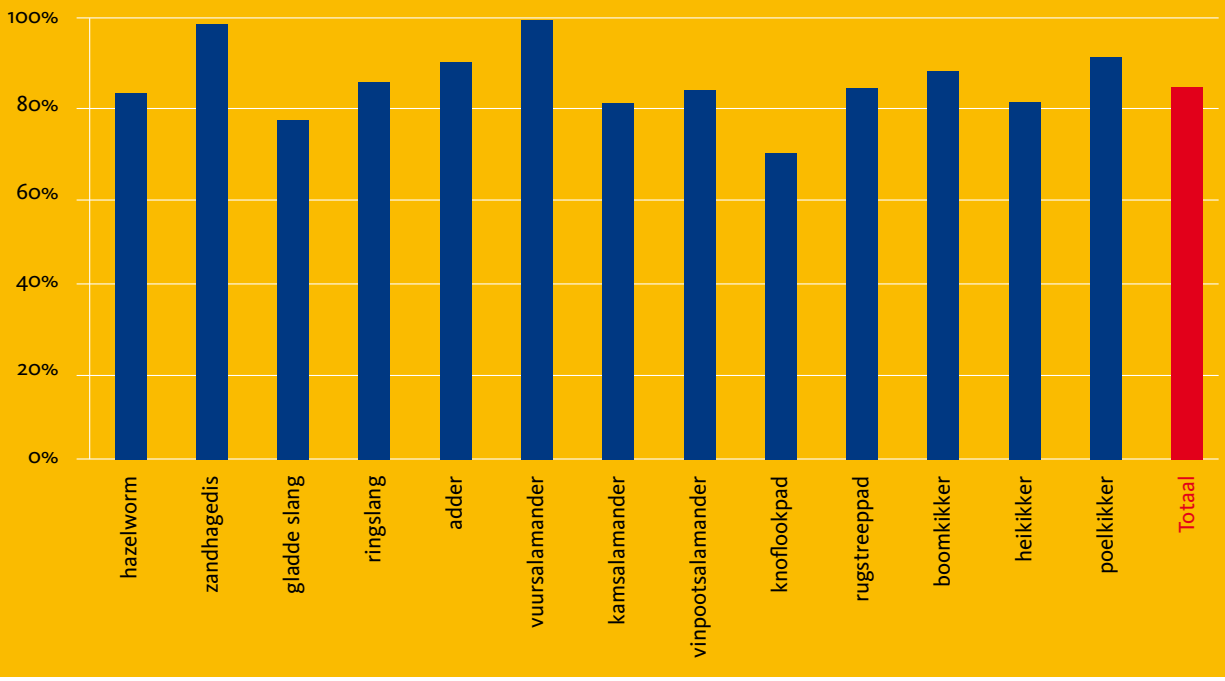
In 2011 is er opnieuw veel werk verzet door de vrijwilligers. In maar liefst 849 10x10 km-hokken zijn waarnemingen verzameld van de doelsoorten van het verspreidingsonderzoek. In totaal is nu 85% van het verspreidingsbeeld van de doelsoorten geactualiseerd. Doelstelling is het volledig actualiseren van de verspreiding van de doelsoorten over de periode 2007-2012. In het begin van deze periode zijn we op nul begonnen en moesten alle 10x10 km-hokken binnen de verspreiding van de doelsoorten onderzocht worden. De jaren daarna zijn gebruikt om gericht de nog niet geactualiseerde hokken te onderzoeken. Waar in het begin van de periode de kerngebieden van de doelsoorten en de hokken gelegen in veel bezochte natuurgebieden snel ik kaart waren gebracht nam het aantal nieuw geactualiseerde hokken logischerwijs af per jaar. De hokken die lang open bleven staan voor actualisatie betreffen vaak marginale populaties langs de randen van het verspreidingsgebied van de doelsoort of hokken in afgelegen of agrarische gebieden waar minder waarnemers actief zijn. Dat de laatste loodjes het zwaarst wegen geldt dus zeker voor het verspreidingsonderzoek. Maar juist deze laatste hokken zijn van groot belang om een goed beeld te krijgen van een soort. Als het slecht gaat met een soort is dat namelijk als eerste te merken langs de randen van haar verspreidingsgebied. In marginale habitats zal de soort dan als eerste verdwijnen terwijl de soort in de topgebieden nog stand zal houden. Wanneer enkel de belangrijkste populaties gevolgd worden zou een eventuele achteruitgang gemakkelijk gemist kunnen worden. We hopen dan ook dat iedereen dit laatste jaar nog een steentje bij wil dragen en juist eens een keer in een lastig, nog te actualiseren, 10x10 km-hok wil gaan kijken of de doelsoort toch nog gevonden kan worden.

Goede beoordeling van het CBS

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) werkt binnen het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) nauw samen met RAVON en toetst de kwaliteit van het verspreidingsonderzoek

Het Doldersummerveld: top leefgebied voor reptielen (Foto: Jelger Herder)

De grafiek geeft per doelsoort het percentage van het verspreidingsgebied dat reeds geactualiseerd is binnen de periode 2007-2012.

en de meetnetten. Elke doelsoort krijgt van het CBS een beoordeling op basis van het percentage geactualiseerde 10x10 km-hokken. Rekening houdend met het feit dat er nog één jaar verspreidingsonderzoek te gaan is zijn voor eind 2011 de volgende beoordelingscriteria vastgesteld:

- goed bij een actualisatie van 75 % tot 100%
- matig bij een actualisatie van 67% tot 74%
- slecht bij een actualisatie van 0% tot 66%.

De grafiek geeft de tussenstand per soort van eind 2011. Op de knoflookpad na scoort het verspreidingsonderzoek voor alle soorten een goed als beoordeling. Een knappe prestatie waar we met zijn allen best trots op mogen zijn. Er is echter nog één jaar te gaan en om aan het eind van de periode een goed te scoren dient per soort 85% of meer van de hokken geactualiseerd te zijn. Voor een groot aantal soorten is dat aantal reeds gehaald. Voor een aantal soorten nog net niet en juist aan die soorten willen we dit jaar extra aandacht besteden. Het gaat dan bij de reptielen om de gladde slang (78%) en hazelworm (83%) en bij de amfibieën om de kamsalamander (81%), heikikker (82%) en knoflookpad (70%). Dit zijn soorten die door hun verborgen levenswijze lastig te vinden zijn of soorten met een heel groot verspreidingsgebied waardoor het totaal aantal hokken erg hoog ligt. De kaarten op de webmodule van het verspreidingsonderzoek zijn reeds geüpdate, kijk op www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek om te zien welke hokken er nog voor je open staan. Voor veel soorten gaat het slechts nog om enkele hokken. Het zou mooi zijn als we dit laatste jaar nog een flinke slag kunnen slaan.

Voor de gladde slang staan nog relatief veel hokken open ter actualisatie (Foto: Jelger Herder)

Dit jaar zal onder andere met environmental DNA getracht worden de verspreiding van de knoflookpad te actualiseren (Foto: Jelger Herder)

Knoflookpad

De actualisatie van het verspreidingsgebied van de knoflookpad blijft met 70% duidelijk achter bij de andere soorten. Dit komt in eerste instantie door de zeer verborgen levenswijze van de soort waardoor deze lastig waar te nemen is en slechts in een beperkte periode (rond de voortplanting) goed is te inventariseren. Een tweede verklaring is ook dat het slecht gaat met de knoflookpad in Nederland. Het aantal populaties is sinds 1950 met meer dan de helft afgenomen in Nederland. De overgebleven populaties liggen veelal geïsoleerd van elkaar waardoor er weinig genetische uitwisseling is. Alleen langs de Overijsselse Vecht liggen nog aaneengesloten leefgebieden. Lokaal uitsterven betekent in de meeste gevallen ook definitief uitsterven op een locatie. Het overgrote deel van de 38 overgebleven populaties is aangewezen op een enkel voortplantingswater en bestaat uit minder dan 10 roepende mannetjes. De kans op uitsterven is daarom groot op veel locaties. RAVON zet zich al jaren actief in voor de bescherming en het behoud van de knoflookpad. Zo worden beheeradviezen gegeven en zijn er haalbaarheidsstudies uitgevoerd voor herintroductie van knoflookpadden op locaties waar de soort is uitgestorven en voor bijplaatsen van knoflookpadden op kwetsbare locaties.

Komend jaar zal er binnen het verspreidingsonderzoek getracht worden de huidige verspreiding van de knoflookpad goed in kaart te brengen. Daarnaast wordt de soort ook opgenomen in het NEM Meetnet Amfibieën waardoor we de soort beter in de gaten kunnen houden. Voor het in kaart brengen van de verspreiding zal er een nieuwe techniek worden ingezet: environmental DNA. Deze techniek is gebaseerd op het feit dat elk organisme dat in het water leeft daarin DNA achterlaat via urine, huidcellen en faeces. Door watermonsters te verzamelen en te analyseren op het DNA van de doelsoort kan het voorkomen van een doelsoort worden vastgesteld (zie de achterzijde: in de spotlight of www.environmental-dna.nl). Dit jaar zal landelijk een groot aantal oude vindplaatsen gecheckt worden met deze methode en we hopen daarmee op een aantal reeds opgegeven locaties toch nog knoflookpadden aan te tonen. Daarnaast zullen de sinds enkele jaren gebruikte onderwatermicrofoons worden ingezet. Deze geven betere resultaten bij het opsporen van roepende mannetjes. Met een combinatie van deze twee methoden hopen we een grote slag te slaan voor de knoflookpad in 2012 en vervolgens de opgedane kennis te gebruiken voor de bescherming van deze bedreigde soort.

Hemelvaartweekend 2011 in Limburg: Vrijwilligers, vroedmeesterpad en hazelworm (Foto's: Jelger Herder)

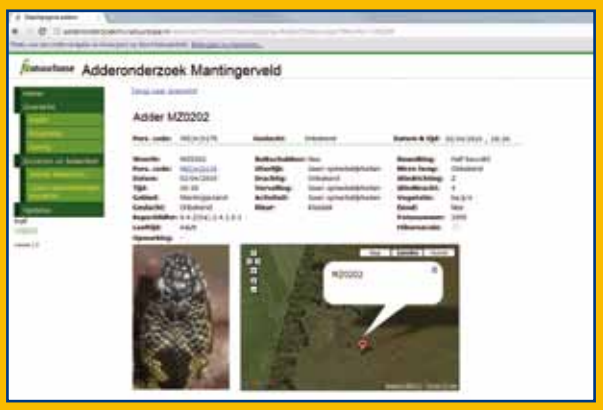

Cursussen, excursies en inventarisatieweekenden

In 2011 zijn er in het kader van het verspreidingsonderzoek Amfibieën en Reptielen 19 excursies georganiseerd, die op de RAVON website aangekondigd werden. In kleiner verband zijn het er zeker nog meer geweest. Ook voor komend jaar worden werkgroepen en afdelingen weer uitgenodigd hun excursieprogramma aan RAVON door te geven, zodat deze op de website aangekondigd kunnen worden. We verzoeken iedereen bij het opstellen van het excursieprogramma rekening te houden met de nog te actualiseren hokken voor de doelsoorten. Excursies zijn namelijk bij uitstek geschikt om lastige soorten of soorten die slechts in lage dichtheid voorkomen te vinden door het grote aantal waarnemers dat tegelijk in een gebied op zoek gaat.

Naast de excursies is uiteraard ook het Hemelvaartweekend weer georganiseerd in 2011. Dit keer in Limburg, waar er bij uitzonderlijke hoge temperaturen toch nog veel mooie waarnemingen zijn gedaan. In 2012 zal het Hemelvaartweekend in Midden-Brabant worden gehouden. We willen alle vrijwilligers van harte bedanken voor hun bijdrage aan deze activiteiten en aan het verspreidingsonderzoek en hopen in 2012 opnieuw een beroep op jullie te kunnen doen!

Innovatief databeheer bij adderpopulatie-onderzoek (Mantingerveld)

Overzichtspagina waarnemingen

Adders met een zelfde kopschildformule kunnen in de database eenvoudig met elkaar worden vergeleken

Vrouwtje adder dat tweemaal is waargenomen. De vindplaatsen zijn rechts in de kaart zichtbaar

Adderonderzoek

Door ruilverkaveling aan het begin van de 20e eeuw raakte het Mantingerveld versnipperd. Er bleven vier heidegebiedjes over, elk met hun eigen adderpopulatie. Begin jaren '90 van de vorige eeuw is Vereniging Natuurmonumenten gestart om de gebiedjes weer met elkaar te verbinden zodat de verschillende adderpopulaties weer kunnen uitwisselen. Hiervoor wordt de tussenliggende agrarisch grond opgekocht en ingericht. Er wordt al een aantal jaren onderzoek gedaan naar de adderpopulatie van het Mantingerveld. Belangrijke vraag is of er na deze inrichtingsmaatregelen al uitwisseling plaatsvindt tussen de gebieden. Daarnaast wordt o.a. de populatiestructuur en de ligging van zomer- en winterhabitat binnen de verschillende gebieden in kaart gebracht.
Om de verwerking van data te vereenvoudigen, is door de onderzoekers een op maat gemaakte webapplicatie ontwikkeld.

Individuele herkenning

Om uitwisseling te kunnen constateren is individuele herkenning noodzakelijk. Adders kunnen individueel worden herkend aan de kopschilden op de bovenkant van de kop. Daarom wordt van elke gevangen adder de kop gefotografeerd. Nieuwe foto's worden vergeleken met de foto's die al in de database zitten en dit gaat via de webapplicatie. Om het vergelijken te vereenvoudigen is in het verleden door de Werkgroep Adderonderzoek Nederland (WAN) de zogenaamde kopschildenformule ontwikkeld. Van acht vastgestelde posities op de kop worden het aantal schilden geteld waarna er een formule ontstaat. Deze kopschildenformule hoeft niet uniek te zijn voor een dier. Meerdere dieren kunnen dezelfde formule hebben. Daarom moeten foto's alsnog met elkaar vergeleken worden, maar dat hoeft alleen nog maar met dieren met dezelfde kopschildenformule. Daarvoor wordt aan de linkerkant van het scherm de nieuwe foto getoond en aan de rechterkant verschijnen foto's van de dieren met een identieke kopschildenformule. Op deze manier kan de onderzoeker één voor één door de foto's bladeren om te zoeken naar hervangsten.

Dataverwerking

Data wordt via gestandaardiseerde formulieren ingevoerd in de webapplicatie. Keuzelijstjes versnellen en vereenvoudigen de invoer. Daarnaast zijn er nog wat extra automatische controles ingebouwd zoals controle op de relatie geslacht - drachtig (bijv. geen drachtige mannetjes mogelijk). Het principe van het invoeren van waarnemingen lijkt op bijv. Telmee of Waarneming.nl, maar het grote voordeel t.o.v. deze twee website's is dat de webapplicatie op maat is gemaakt. Specifieke data die met het adderonderzoek verzameld wordt, kan op de juiste manier worden verwerkt.

Resultaten

Veel van de resultaten kunnen automatisch via de webapplicatie

bekeken worden. Individuen worden via tabellen en kaarten gevolgd door het gebied. Uit de gegevens blijkt dat er nog geen uitwisseling is tussen de verschillende gebieden. Trekbewegingen tussen winter- en zomerverblijven zijn echter wel duidelijk zichtbaar. Een waardevol onderdeel is de mogelijkheid om met één druk op de knop overwinteringsplekken op een kaart zichtbaar te maken. En deze plekken zijn voor de beheerder weer belangrijk om met het beheer rekening mee te houden.

Andere toepassingen
Omdat dit type webapplicaties voor veel meer ecologische onderzoeken een waardevol middel kan zijn voor het verwerken en inzichtelijk maken van data, is Natuurbase opgericht. Het eerste project van Natuurbase is het ontwikkelen van een gelijksoortige webapplicatie voor de pas opgerichte Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland.

Heeft u naar aanleiding van dit artikel interesse of wilt u meer informatie, kijk dan op www.natuurbase.nl of neem contact op met Rolf van Leeningen via info@natuurbase.nl

Natuurbase
DUTCH FLORA & FAUNA DATABASES

Koekoekgedrag bij zandhagedis?

3 juni 2011, 09.00 uur. Holterheide, Holterberg
Deze morgen vroeg op pad om voordat het te warm wordt mijn derde reptielenronde voor dit jaar te lopen. Speurend naar reptielen valt mijn oog plotseling op iets op het pad. **Zandhagedis eitjes!** Dat moet zeker van een hagedisvrouwtje in hoge nood zijn geweest. Beter bekeken blijken de zeven eitjes voor de ingang van een eiafzet kuiltje te liggen. Vreemd. Ik maak dat gaatje wel een beetje groter en rol de eitjes er wel in zijn mijn gedachten. Jammer om het zo maar te laten. Ik maak een paar foto's en begin het gaatje wat groter te maken.
Nog maar net begonnen of plotseling sprint er een zandhagedis vrouwtje uit het gat!

Dit werpt een ander licht op de zaak: Zou dit vrouwtje een eiafzetplaats hebben ingepikt, de aanwezige eitjes naar buiten hebben gewerkt en zelf aan de leg zijn gegaan?
Mooie boel is dat, dat lijkt wel koekoekgedrag. Hier moet de wetenschap zich maar eens over buigen, het zal altijd wel een geheim blijven want hagedissen spreken niet.
Ik heb niet verder gegraven maar een eindje verderop zelf een gaatje gemaakt en daar de zeven eitjes ingerold. Mogelijk was vrouwtje 2 inmiddels met de leg begonnen.

Anton van Beek

RAVON Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland

Op diverse plaatsen in Zuid-Holland is het voorkomen van ringslangen bekend. Zo komen populaties voor in onder andere Reeuwijk, Alphen aan den Rijn, de Krimpenerwaard en Gouda. Naast deze bekendere populaties worden er ook elders in de provincie ringslangen gezien. In Boskoop en Leiden duiken met enige regelmaat ringslangen op en er zijn aanwijzingen dat zij ook rond Rotterdam en Delft voorkomen of voorkwamen. Hoewel er in Zuid-Holland archeologische vondsten uit 5500-5000 vChr. en waarnemingen uit het begin van de 20e eeuw bekend zijn, lijkt een belangrijk deel van de huidige populaties voort te komen uit uitzettingen die soms meer dan 70 jaar geleden hebben plaatsgevonden. Of de soort ten tijde van de uitzettingen in Zuid-Holland nog van oorsprong voorkwam is onderwerp van discussie. Hoe dan ook, het is inmiddels duidelijk dat ringslangen zich prima thuis voelen in ons huidige gecultiveerde polderlandschap en een vaste vertegenwoordiger is van de Zuid-Hollandse fauna. Ondanks dat populaties in Gouda sterk onder druk staan, lijken anderen zich zelfs (sterk) uit te breiden.

Hoewel ringslangen erg mobiel zijn en soms op grotere afstand van bekende populaties worden waargenomen, is onbekend hoe de Zuid-Hollandse terreinen precies worden gebruikt. Staan populaties met elkaar in verbinding?, zullen potentiële leefgebieden zoals de Nieuwkoopse Plassen binnenkort gekoloniseerd worden en is aansluiting op Utrechtse populaties vervolgens te verwachten?, hoe migreren ringslangen zich binnen een leefgebied?, komen er wel of niet ringslangen in Delft en Rotterdam voor?, waar zijn overal ringslangen uitgezet en waar kwamen zij vandaan? Tal van vragen waarop grotendeels nog geen antwoord te geven is. Al deze onbeantwoorde vragen maken onderzoek naar de Zuid-Hollandse ringslangen zo interessant. Om meer zicht te krijgen op al deze vragen, hebben we een de RAVON Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland opgericht. De doelstellingen van de werkgroep zijn:

- In kaart brengen van de verspreiding van de ringslang in Zuid-Holland;
- In kaart brengen van uitzettingen en indien mogelijk, het achterhalen van de herkomst hiervan;
- Inzicht krijgen in het terreingebruik door ringslangen d.m.v. populatieonderzoek;
- Coördineren van broeihoop gerelateerde zaken (aanleg & controle)

De Werkgroep Ringslang Zuid-Holland hoopt hiermee een belangrijke bijdrage te leveren aan het behoud van deze bijzondere bewoner in onze poldergebieden!

Doe mee!

Waarnemingen

Wij roepen iedereen op om waarnemingen van ringslangen door te geven. Ook waarnemingen uit het verleden zijn waardevol en worden zeer op prijs gesteld, hoe oud dan ook! Waarnemingen kunnen worden doorgegeven via www.telmee.nl of per email aan Richard Struijk (r.struijk@ravon.nl).

Buikpatroon ringslang uit Zuid-Holland (Foto: Arjan van de Lugt)

Ringslang (Foto: Wendy BachKolling)

Ook zoeken wij mensen die actief waarnemingen willen verzamelen in de omgeving van onderstaande plaatsen. Dit kan dus ruim om de genoemde plaats zijn.

Gouda	**Waddinxveen**
Moordrecht	**Boskoop**
Alphen d/d Rijn	**Aarlanderveen**
Nieuwkoop	**Leiden**
Rotterdam	**Reeuwijk**
Driebruggen	

Het verzamelen kan plaatsvinden door middel van veldwerk, maar voor de ringslang zijn interviews meestal nog effectiever. Het ondervragen van o.a. wandelaars, vissers en omwonenden (denk ook aan volkstuincomplexen) levert vaak een schat aan nieuwe informatie op. Voor het verzamelen van waarnemingen via interviews zijn enkele richtlijnen opgesteld. Deze zijn te downloaden op www.slangen.nu. Wil je graag weten waar je precies kunt gaan kijken bij bovengenoemde plaatsen, neem dan contact op met Richard Struijk.

Broeihopen

Omdat de werkgroep een goed en actueel beeld wil krijgen waar broeihopen voor ringslangen liggen, wordt iedereen verzocht deze informatie door te geven. Meldt hierbij waar ze liggen, vanaf wanneer (jaartal) ze er al liggen en of ze regelmatig worden ververst. Ook horen wij graag of de broeihopen worden gecontroleerd, of er eischalen in zitten en wat de resultaten daarvan zijn. Informatie kan worden doorgegeven aan Cees Vermeer.

Richard Struijk & Arjan van der Lugt & Cees Vermeer
r.struijk@ravon.nl; 024-7410607
lopeslugt@online.nl; 06-100101559
schilder.cvermeer@ziggo.nl; 06-25068527

Wees alert op amfibieënsterfte

DWHC en RAVON vragen hulp bij het in kaart brengen

In 2010 toonde het DWHC (Dutch Wildlife Health Centre, Universiteit Utrecht) in samenwerking met RAVON bij een massale kikkersterfte in een ven in Nationaal Park Dwingelderveld het ranavirus aan als oorzaak. Om het mogelijk voorkomen van ranavirus elders in Nederland in kaart te brengen roepen het DWHC en RAVON uw hulp in. Er worden namelijk nieuwe uitbraken verwacht omdat de voor het virus meest gunstige weersomstandigheden weer aanbreken. Wie sterfte van enige omvang onder amfibieën in de eigen woon-, werk- en/of recreatieomgeving constateert, wordt dringend verzocht dat onmiddellijk te melden via het daarvoor beschikbare meldingsformulier op de website www.dwhc.nl. De mensen van het DWHC nemen dan zo spoedig mogelijk contact met u op om inzending van de dieren te regelen, mits ze nog voldoende vers zijn.
RAVON en DWHC werken zij aan zij in dit project. In overleg met de melder zullen de locaties waar uitbraken plaatsvinden, waar mogelijk, worden bezocht om type water en de daarin levende soorten goed in kaart te brengen.

(Foto: Jöran Janse)

De bruine dwergmeerval

De bruine dwergmeerval (*Ameiurus nebulosus*) is een redelijk zeldzame exotische vissoort in Nederland. Het natuurlijke verspreidingsgebied van deze soort beslaat Noord-Amerika van Zuid-Canada tot aan Florida. Hierbuiten is de bruine dwergmeerval wijd geïntroduceerd in Noord-Amerika, Zuid-Amerika, Azië en Europa.
De soort wordt in Nederland niet vaak aangetroffen, er zullen weinig mensen zijn die er eentje met hun schepnet gevangen hebben. Toch komt de bruine dwergmeerval al meer dan 100 jaar in ons land voor.
Reden genoeg om de bruine dwergmeerval eens bij de kop te pakken en kop en staart te geven.

Uit de oude doos

Als we de Levende Natuur uit 1906 er op naslaan dan blijkt dat de dwergmeerval rond 1900 al een bekende vissoort in Nederlands water was. De soort werd veelvuldig uitgezet. “Eigenlijk is dit vischje niet uitheemsch meer; ‘t is al sedert dertig jaar (1887) in Duitschland gepoot” en ‘t breidde zich daar uit.
In de laatste jaren zijn deze dwergmeervallen (*Amiurus nebulosus*) bij massa’s in onze rivieren en plassen uitgezet door de Heidemaatschappij, tot bevolking van ons verarmd vischwater.” [De Levende Natuur, 1906] De aquariumhandel en kweek van de destijds ook wel Dwergwels genaamde exoot lijkt een belangrijke verklaring te zijn voor de tegenwoordige verspreiding van de soort zo blijkt ook uit Natura 1949. “Als jongens hadden wij een jaar of dertig geleden regelmatig Noordamerikaanse dwergmeervalletjes in ons aquarium. Zij werden speciaal terwille van de aquariumhouders geïmporteerd, -terwijl de Nederlandse Heide-maatschappij de teelt ervan ter hand nam. Volgens Looyen (in Ringers’ album Flitsende Vinnen) komen deze dieren nu ook al verwilderd voor in beken in de buurt van de viskwekerijen. Vandaar dus naar alle waarschijnlijkheid de vangsten bij Eindhoven.” [Natura, 1949]

Huidige verspreiding

Bruine dwergmeerval is met name in de zuidwestelijke helft van Nederland aangetroffen met zwaartepunten in Limburg, Noord-Brabant en rond Amsterdam (zie verspreidingskaartje). De soort lijkt zich definitief in Nederland gevestigd te hebben. Waarschijnlijk gaat het om nazaten van de uitzettingen in het begin van de vorige eeuw. Op het kaartje is ook te zien dat de soort zich niet sterk heeft uitgebreid. Zeker gezien het feit dat deze vis al een eeuw in Nederland voorkomt.

(Foto: Jelger Herder)

Opgelet!

Waarnemingen van exotische vissoorten in Nederland zijn van groot belang voor het in kaart brengen van de verspreiding van deze dieren en het inschatten van eventuele risico’s voor inheemse fauna. De bruine dwergmeerval komt inmiddels al meer dan een eeuw in Nederland voor en lijkt zich redelijk te beperken in zijn verspreiding. Er blijft ook na 100 jaar nog relatief veel onbekend over het voorkomen van deze vissoort in Nederland. Reden genoeg om iedereen te vragen goed op te letten op het voorkomen van deze soort in Nederlandse wateren. Kom je deze of andere exoten tegen geef hem dan door via telmee.nl of waarneming.nl.

Bruine dwergmeerval (Foto: Paul van Hoof)

Plakplaatje van de Dwergwels uit het plaatjes album Flitsende Vinnen Uitgegeven door Ringers Cacao- en Chocolade Fabrieken (1934)

Het verspreidingsgebied rond Amsterdam lijkt te zijn afgenomen. In Limburg en Noord-Brabant handhaaft de soort zich in de bekende gebieden. In het rivierengebied zijn er meer waarnemingen, dit kan een effect zijn van de toegenomen monitoringsintensiteit na 1995.

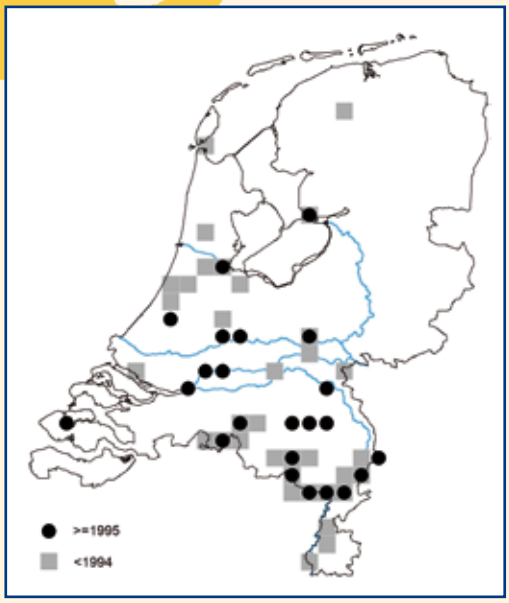
Ecologie

De bruine dwergmeerval prefereert voedselrijke stilstaande wateren en poelen in de overstromingsvlakten van laaglandrivieren en kan zo'n negen jaar oud worden. De soort is goed bestand tegen een hoge zuurgraad, lage zuurstofgehaltes, waterverontreiniging en troebel water. Hij verblijft overdag in nauwe schuilplaatsen en gaat in de avond en nacht op zoek naar voedsel. Het dieet bestaat uit muggenlarven, watervlooien, waterkevers, en kleinere vissen die opgespoord worden met behulp van het zeer gevoelige zijlijnorgaan en de lange bekdraden. Het zintuigenstelsel van de bruine dwergmeerval is bijzonder met zeer goed ontwikkelde smaak- en geurzintuigen en een gehoorbereik dat gelijk is aan dat van mensen. Daarnaast is de soort erg gevoelig voor elektriciteit.
De dieren worden na 2 jaar geslachtsrijp. De voortplanting geschiedt bij watertemperaturen boven de 15 graden. De soort zoekt hiervoor ondiepe plaatsen op en maakt een nest onder boomwortels of ander schuilmateriaal. De ouderdieren vertonen nestzorg waarbij de eieren worden beschermd en voorzien van vers water. De eieren komen na 6 tot 9 dagen uit. De larven en juveniele dieren zwemmen gedurende de eerste zomer in dichte scholen aan het wateroppervlakte.

Herkenning

De bruine dwergmeerval vertoont sterke gelijkenis met de zwarte dwergmeerval (*Ameiurus melas*). De twee soorten worden vaak verward, waardoor de exacte verspreiding onbekend is. Dwergmeervallen voelen glad aan en de schubben zijn niet zichtbaar. Het lichaam is donker en de buik is licht gekleurd (wittig). Bij de bruine dwergmeerval is de achterzijde van de voorste borstvinstraal sterk getand. Er is geen lichtgekleurde band aanwezig aan de basis van de staartvinstralen. Bij zwarte dwergmeerval is de achterzijde van de voorste borstvinstraal niet sterk getand. Het vinvlies van anaal- en staartvin is zwart gekleurd en contrasteert met de lichtgekleurde vinstralen.

Arthur de Bruin

Verspreidingskaart bruine dwergmeerval

Schmallenbergvirus en wilde dieren

Er is in november 2011 een nieuw virus ontdekt, het Schmallenbergvirus (SBV). Dit virus is geassocieerd met aangeboren afwijkingen bij schapen- en geitenlammeren in Nederland, België en Duitsland. Daarnaast is het virus aangetoond bij volwassen runderen met diarree en melkgiftdaling, en ook bij een enkel misvormd geboren kalf. Het is nog niet bekend of het ook voorkomt en afwijkingen veroorzaakt bij wilde herkauwersoorten. Verdachte gevallen bij wild (misvormde pasgeboren jonge dieren, volwassen dieren met niet vorderende partus, en mogelijk dieren met diarree) kunt u tot nader order melden bij het Dutch Wildlife Health Centre: www.dwhc.nl. Verdachte dode dieren kunnen na overleg eventueel ook bij het DWHC onderzocht worden.
Er wordt momenteel uitgebreid onderzoek gedaan in binnen- en buitenland, waardoor informatie achterhaald kan zijn tegen de tijd van drukken. Daarom verzoeken wij u om op de hoogte te blijven via websites (DWHC, RIVM, CVI-WUR, GD Deventer).
Voor meer informatie: dwhc@uu.nl en www.dwhc.nl

Tekst: DWHC (www.dwhc.nl)

Hemelvaartweekend voorjaar 2012

Het jaarlijkse Hemelvaartweekend zal plaatsvinden van woensdagavond 16 mei t/m zondag 20 mei 2012. Dit jaar vindt het plaats in Noord-Brabant. Standplaats is een groepsaccommodatie in Loon op Zand (Midden-Brabant). Het programma omvat zowel excursies naar gebieden waar bijzondere soorten voorkomen als naar gebieden van waaruit we al enkele jaren geen nieuwe waarnemingen van bepaalde soorten hebben ontvangen. Het weekend is toegankelijk voor iedereen met interesse in amfibieën, reptielen en vissen.
Tijdens dit weekend ligt de nadruk op het verzamelen van zoveel mogelijk gegevens over het voorkomen van reptielen en amfibieën. Er word in kleine groepjes geïnventariseerd. Naast deze excursies worden er 's avonds ook lezingen gegeven en is er de traditionele soortenquiz. Er zullen voldoende ervaren veldmensen meegaan, zodat er ook veel te leren valt op dit weekend. Een schepnet, goede zaklamp, (lies)laarzen en (indien in bezit) waadpak zijn de attributen die u mee dient te brengen. In beperkte mate zijn er ook waadpakken en schepnetten te leen.
De kosten voor het weekend zijn nog niet bekend, deze zijn afhankelijk van eventueel te ontvangen subsidies. Hierover volgt informatie op de RAVON website. Opgave kan via het formulier op de RAVON website, vanaf 12 april 2012. Kijk op www.ravon.nl onder Activiteiten bij Hemelvaartweekend 2012 voor meer informatie. Deelnemers ontvangen voor het weekend nog aanvullende informatie.

Foto: Jelger Herder

Activiteitenoverzicht

(meer informatie, wijze van aanmelden en kosten staan op www.ravon.nl/activiteiten)

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
07-04-2012	10.00 uur	Utrecht	Excursie Houddringe
07-04-2012	20.00 uur	Zuid-Holland	Excursie rivierdonderpad en exoten Boven Merwede
14-04-2012	10.00 uur	Gelderland	Excursie riviervissen in beekmondingen in de IJssel
21-04-2012	10.00 uur	Utrecht	Excursie omgeving Utrecht
22-04-2012	10.00 uur	Utrecht	Excursie Kwinteloyen
11-05-2012	21.00 uur	Zuid-Holland	Excursie rugstreeppadden Alblasserwaard
13-05-2012	10.00 uur	Utrecht	Excursie sloten Lunetten

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteiten pagina op de RAVON website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	MV
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	a.c.m.zuiderwijk@uva.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@hccnet.nl	023 5248391		■		
Arnold van Rijsewijk	West-Brabant	a.rijsewijk@ravon.nl	024 7410600		■		
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	geldersevissers@gmail.com	024 7410604				■
Carla van der Maas	Het Gooi	carlavandermaas@live.nl	06-38393861		■		
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe & Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51527364				■
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	g.blankena@upcmail.nl					■
Jelger Herder	Vissenatlas Noord-Holland	j.herder@ravon.nl	024 7410608			■	■
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		■
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185	■			
Martin Albers	Twente	ravon@concepts.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	m.albers@concepts.nl	020 6650925		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■			
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478-514805			■	
Richard Struijk	Visatlas Zuid-Holland	r.struijk@ravon.nl	024-7410607				■
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com	06 21273494	■		■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030 6963771	■			

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
MV = Meetnet Beek- en Poldervissen

Heeft u vragen of opmerkingen over het Meetnet Beek- en Poldervissen, neem dan contact op met Richard Struijk, r.struijk@ravon.nl

Environmental DNA maakt vangen overbodig

Environmental DNA is een nieuwe inventarisatie methode gebaseerd op het feit dat alle in het water levende organismen in datzelfde water DNA achterlaten via urine, faeces en huidcellen. Door watermonsters te verzamelen en deze in het lab te testen op de aanwezigheid van DNA van de doelsoort is het mogelijk de aanwezigheid van die soort in een water aan te tonen.

Afgelopen jaar heeft RAVON in exclusieve samenwerking met het Franse Spygen een succesvolle pilotstudie gedaan waarbij de environmental DNA methode ontwikkeld en getest is voor de grote modderkruiper. Hiermee is de eerste toepassing van environmental DNA in Nederland een feit. Met slechts 20 minuten inspanning per locatie is de grote modderkruiper op 7 van de 8 onderzochte locaties aangetoond, wat neerkomt op een trefkans van 87,5%. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de periode van monsteren niet optimaal was omdat de grote modderkruipers in oktober reeds richting winterrust gaan. Verwacht wordt dat in het voorjaar mogelijk een nog hogere trefkans gehaald kan worden. Hiermee (en uit andere studies) blijkt environmental DNA veel nauwkeuriger dan traditionele methodes zoals elektrovissen, schepnetvissen of het gebruik van fuiken. Zelfs bij zeer lage dichtheden van de doelsoort is deze al aan te tonen met environmental DNA. Dit biedt grote mogelijkheden voor onderzoek naar lastig te detecteren soorten.

De detectie in het lab gebeurt met behulp van zogenaamde primers. Dit zijn korte stukjes DNA die enkel hechten aan het DNA van de doelsoort. Voor iedere soort moeten apart soort specifieke primers worden ontwikkeld en getest. Inmiddels zijn er primers voor onder andere de grote modderkruiper, knoflookpad, kamsalamander en Amerikaanse brulkikker. RAVON werkt samen met Spygen en de andere PGO's aan het ontwikkelen van primers voor meer soorten en het optimaliseren van de monstermethode. Daarnaast wordt ook een tweede toepassing onderzocht die het mogelijk maakt om uit een watermonster een complete soortenlijst te genereren in plaats van de aanwezigheid van één soort aan te tonen. Deze toepassing is reeds succesvol getest op amfibieën en vissen, maar momenteel nog kostbaar.

Kortom een methode waar we nog veel van gaan horen in de toekomst. Op de website www.environmental-dna.nl vind je een gedetailleerde beschrijving van de methode, soorten waarvoor de methode reeds beschikbaar is, veel gestelde vragen en publicaties van onder andere het onderzoek naar de grote modderkuiper.

Grote modderkruiper (Foto: Jelger Herder)